

الشمس
السمسم
الشمس
الشمس

سرشناسه:

عنوان و نام پدیدآور:

مشخصات نشر:

مرجع تولید:

مشخصات ظاهری:

شابک:

وضعیت فهرست نویسی:

یادداشت:

یادداشت:

یادداشت:

یادداشت:

یادداشت:

موضوع:

شناسه افزوده:

رده بندی کنگره:

رده بندی دیویی:

شماره کتابشناسی ملی:

جعفری نیا، یعقوب، ۱۳۲۵ -

تفسیر آیات مشکل قرآن / یعقوب جعفری نیا.

قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۵.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

۴۷۹ ص.

فابا ۲- ۲۹۹- ۱۹۵- ۹۶۴- ۹۷۸

ترجمه و نشر المصطفی ﷺ تفاسیر شیعه -- قرن ۴. کتابنامه .

جامعة المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین‌المللی

۱۳۹۵ ت ۷ ج ۶۸ / BP ۹۸

۲۹۷ / ۱۷۹

۳۹۸۷۸۷۶

تفسیر آیات مشکل قرآن

يعقوب جعفری نیا

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفی ص

تفسیر آیات مشکل قرآن

مؤلف: یعقوب جعفری نیا

ناشر: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی ﷺ

● شمارگان: ۵۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸؛
تلفن: ۰۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴ +۹۸ ۲۵ تلفکس: (داخلی ۱۰۵)/۰۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵
◀ ایران، قم، بلوار محمدمین، سه راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵ - ۳۲۱۳۳۱۰۶

📧 pub_almustafa

🛒 <http://buy-pub.miu.ac.ir>

✉ miup@pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

■ ناظر گرافیک: مسعود مهدوی

■ ناظر فنی: علی عبادی فرد

■ مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت

■ مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

هرگونه نسخه برداری اعم از کپی برداری و بازنویسی و انتشار، اسکن، ذخیره کامپیوتری، ترجمه به زبان های دیگر و ساخت

فایل صوتی کتاب، بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع، شرعاً حرام و از طریق مراجع قانونی، قابل پیگیری است.

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آن، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت افراد متخصص را ضروری می‌نماید؛ ازاین‌رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

از طرفی بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد.

در این بستر، حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند.

«جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

«مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ» با قدردانی و سپاس از فاضل ارجمند جناب آقای یعقوب جعفری‌نیا مؤلف کتاب تفسیر آیات مشکل قرآن و تمام عزیزانی که در تولید این اثر همیاری و همفکری داشته‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

مقدمه متون درسی پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

﴿ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ﴾

قرآن، به قلم و آنچه از آن تراوش نماید، سوگند یاد کرده و علم را به ذات خود شرافتمند و فخیم دانسته و از باب تا محراب، کائنات را سراسر، میدان حضور علم و عالم و معلوم خوانده است. از این رو حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی، ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است. داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از تکاپوی مجاهدان و عالمانی است که در مصاف بین حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند.

علم برخاسته از سیرت پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، هم کمال انسانی، عظمت روحی و تعالی معنوی به انسان بخشیده، فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد و هم سعادت جامعه را تأمین کرده و سطح آن را به جامعه‌ای نمونه و پیشرو ارتقا می‌بخشد.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران اعتلای کلمه الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را فرا روی بشر قرار داده و افول تمدن‌های پوشالی مادی را

نوید داده است و با اندیشه فقهاتی در اداره حکومت و نظریه مترقی «ولایت فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه کرد که امید و نشاط را برای تمام آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان به ارمغان آورده است. در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله)، بر حرکت فراگیر و بسیج همه توانمندی‌ها و اراده‌ها جهت تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌افزا تأکید ورزیده‌اند.

جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش داشته و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی ﷺ و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت علیهم السلام همت می‌گمارد.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفیٰ ﷺ نیز که مهم‌ترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفیٰ ﷺ است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر متناسب با نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن افق‌های نوین فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک‌درسی، به‌ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفیٰ ﷺ را از جمله مأموریت‌ها و رسالت‌های خود می‌داند.

اثر علمی پیش روی نیز که به همت مؤلف محترم جناب آقای یعقوب جعفری‌نیا، برای دوره کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث به عنوان متن

تفسیر آیات مشکل قرآن تهیه و تدوین شده است، در چارچوب اهداف جامعه المصطفی ﷺ، مبتنی بر نیازهای بین‌المللی صورت پذیرفته و در اختیار خوانندگان محترم قرار گرفته است.

در پایان ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مؤلف محترم، از دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به‌ویژه همکاران محترم انتشارات المصطفی ﷺ و همه عزیزانی که در تدوین و نشر آن نقش داشته‌اند، قدردانی و سپاس به عمل می‌آید.

با احترام

دفتر تدوین متون درسی

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

فهرست

پیشگفتار.....	۲۱
منظور از آیات مشکل چیست؟.....	۲۳
شیوه‌های فهم آیات قرآن.....	۲۵
۱. بررسی مفردات آیه و دقت در ساختار صرفی و نحوی آن.....	۲۶
۲. استفاده از آیات دیگر و تفسیر قرآن به قرآن.....	۲۷
۳. استفاده از روایات تفسیری.....	۲۹
۴. تدبیر.....	۳۰
روش ما.....	۳۰
۱. مهر زدن خدا بر دل‌ها.....	۳۳
لغت و اعراب.....	۳۳
تفسیر.....	۳۴
۱. بسته شدن راه‌های ارتباطی درک انسانی در اثر دشمنی و لجاجت.....	۳۴
۲. چگونه خداوند بر دل‌های کافران مهر می‌زند؟.....	۳۶
۲. آسمان‌های هفتگانه.....	۴۱
لغت و اعراب.....	۴۱
تفسیر.....	۴۲
۱. آفرینش زمین و آسمان.....	۴۲
۲. منظور از آسمان‌های هفتگانه چیست؟.....	۴۳

۳. قرآن و کثرت گرایی دینی..... ۵۱
- لغت و اعراب..... ۵۱
- تفسیر..... ۵۳
۱. اهل نجات بودن پیروان واقعی ادیان آسمانی..... ۵۳
۲. آیا این آیه به پلورالیسم دینی دلالت می‌کند؟..... ۵۴
۳. قرآن و وظیفه اهل کتاب در برابر اسلام..... ۵۶
۴. مسخ شدگان..... ۶۱
- لغت و اعراب..... ۶۱
- تفسیر..... ۶۲
۱. داستان اصحاب سبت..... ۶۲
۲. مسخ شدگان و حقیقت مسخ..... ۶۵
۵. شعور در عالم جمادات..... ۷۳
- لغت و اعراب..... ۷۳
- تفسیر..... ۷۴
۱. دل‌های سخت‌تر از سنگ..... ۷۴
۲. قرآن و شعور در جمادات..... ۷۵
۶. سلیمان علیه السلام و سحر..... ۸۳
- لغت و اعراب..... ۸۴
- تفسیر..... ۸۵
۱. درگیری سلیمان علیه السلام با ساحران..... ۸۵
۲. سحر و نگاه قرآن درباره آن..... ۸۸
۳. توضیح درباره «هاروت و ماروت»..... ۹۴
۷. محکّمات و متشابهات..... ۹۹
- لغت و اعراب..... ۹۹
- تفسیر..... ۱۰۰
۱. مفهوم محکم و متشابه..... ۱۰۰
۲. سوءاستفاده کنندگان از آیات متشابه..... ۱۰۳
۳. علت وجود آیات متشابه در قرآن..... ۱۰۴

۴. مفهوم تأویل ۱۰۷
۵. آیا راسخان در علم تأویل آیات متشابه را می‌دانند؟ ۱۱۰
۸. رفتار عادلانه با یتیمان و رابطه آن با مشروعیت چندهمسری مرد ۱۱۵
- لغت و اعراب ۱۱۵
- تفسیر ۱۱۶
۱. رفتار با یتیمان ۱۱۶
۲. چگونه جواز چندهمسری مرد، به ترس از بدرفتاری با یتیمان ربط داده شده است؟ ۱۱۸
۳. اسلام و چندهمسرگزینی به شرط رفتار عادلانه با آنها ۱۱۹
۴. چندهمسری مرد یک ضرورت طبیعی و اجتماعی ۱۲۱
۵. آیا مرد می‌تواند میان همسران با عدالت رفتار کند؟ ۱۲۳
۹. حقوق زنان و چگونگی برخورد با همسران ناسازگار ۱۲۵
- لغت و اعراب ۱۲۵
- تفسیر ۱۲۶
۱. سرپرستی خانواده با کیست؟ ۱۲۶
۲. قرآن و برخورد با همسران ناسازگار ۱۲۸
۱۰. نبودن اختلاف و تعارض در قرآن ۱۳۳
- لغت و اعراب ۱۳۳
- تفسیر ۱۳۴
۱. نبودن اختلاف و تعارض در آیات قرآن ۱۳۴
۲. سیر تاریخی بحث عدم تعارض در آیات ۱۳۶
۳. بررسی نمونه‌هایی از آیات قرآن که به ظاهر باهم متعارض می‌نماید ۱۴۰
۱۱. اکمال دین و اتمام نعمت ۱۴۵
- لغت و اعراب ۱۴۵
- تفسیر ۱۴۶
۱. تعیین روز اکمال دین و اتمام نعمت ۱۴۶
۲. قرار گرفتن «الیوم اکملت لکم» در وسط یک حکم شرعی ۱۵۳
۱۲. اعراف و اعرافیان ۱۵۵
- لغت و اعراب ۱۵۶

- تفسیر ۱۵۶
۱. اعراف، جایگاهی میان بهشت و جهنم ۱۵۶
۲. چه کسانی ساکنان اعراف هستند؟ ۱۵۹
۱۳. عالم خلق و امر ۱۶۷
- لغت و اعراب ۱۶۷
- تفسیر ۱۶۸
۱. نشانه‌هایی از قدرت خدا ۱۶۸
۲. خلق و امر از آن خداست ۱۷۲
۳. دیدگاه‌ها درباره عالم خلق و امر ۱۷۲
۱۴. عالم ذر ۱۸۱
- لغت و اعراب ۱۸۱
- تفسیر ۱۸۲
۱. عالم ذر ۱۸۲
۲. عالم ذر چیست؟ ۱۸۲
۳. تفسیرهای متفاوت از عالم ذر ۱۸۵
۴. آیا این آیه ناظر به عالم ذر است؟ ۱۹۱
۵. همسویی فطرت و عقل با عالم ذر ۱۹۲
۱۵. استغفار ابراهیم علیه السلام بر پدرش ۱۹۵
- لغت و اعراب ۱۹۵
- تفسیر ۱۹۶
۱. ممنوع بودن استغفار بر مشرکان ۱۹۶
۲. استغفار ابراهیم علیه السلام بر آزر و تبری از او ۱۹۹
۳. استغفار ابراهیم علیه السلام در آخر عمرش بر پدر واقعی ۲۰۰
۴. تأملی درباره مفهوم استغفار ۲۰۱
۱۶. لوح محفوظ ۲۰۵
- لغت و اعراب ۲۰۵
- تفسیر ۲۰۶
۱. کتاب‌های تکوینی خدا ۲۰۶

۲۰۷	۲. لوح محفوظ.....
۲۱۲	۳. لوح محو و اثبات.....
۲۱۷	۴. لوح محو و اثبات و مسئله بدا.....
۲۲۳	۱۷. سبعا من المثانی.....
۲۲۳	لغت و اعراب.....
۲۲۴	تفسیر.....
۲۲۴	۱. عنایت ویژه خدا بر پیامبر اسلام ﷺ.....
۲۲۵	۲. منظور از «سبعا من المثانی» چیست؟.....
۲۴۱	۱۸. یگانگی خداوند.....
۲۴۱	لغت و اعراب.....
۲۴۲	تفسیر.....
۲۴۲	۱. اثبات یگانگی خداوند.....
۲۴۴	۲. دلیل «تمانع».....
۲۵۳	۱۹. ذوالقرنین و کوروش و قوم یاجوج و ماجوج.....
۲۵۳	لغت و اعراب.....
۲۵۴	تفسیر.....
۲۵۴	۱. داستان ذوالقرنین.....
۲۵۵	۲. شخصیت تاریخی ذوالقرنین و تطبیق او با کوروش.....
۲۶۸	۳. سدّ ذوالقرنین.....
۲۷۰	۴. قوم یاجوج و ماجوج.....
۲۷۵	۲۰. سخن گفتن عیسی علیه السلام در کودکی.....
۲۷۶	لغت و اعراب.....
۲۷۶	تفسیر.....
۲۷۶	۱. تولد عجیب عیسی علیه السلام.....
۲۷۸	۲. چگونه عیسی علیه السلام در حالی که نوزاد بود سخن گفت؟.....
۲۸۵	۲۱. سامری و جای پای پیامبر.....
۲۸۵	لغت و اعراب.....
۲۸۶	تفسیر.....

۱. گوساله پرستی بنی اسرائیل..... ۲۸۶
۲. شگردهای سامری..... ۲۸۹
۲۲. توره‌های ابراهیم علیه السلام و یوسف علیه السلام..... ۲۹۳
- لغت و اعراب..... ۲۹۳
- تفسیر..... ۲۹۴
۱. بت‌شکنی ابراهیم علیه السلام و پاسخ او به بت پرستان..... ۲۹۴
۲. آیا ابراهیم علیه السلام توره کرد؟..... ۲۹۵
۳. تهمت دزدی به برادران یوسف علیه السلام..... ۲۹۹
۲۳. پیامبران و القائنات شیطان..... ۳۰۳
- لغت و اعراب..... ۳۰۴
- تفسیر..... ۳۰۴
۱. اغواگری‌های شیطان..... ۳۰۴
۲. منظور از وسوسه‌های شیطان بر «امنیه» پیامبران چیست؟..... ۳۰۷
۳. روایات غرانیق..... ۳۱۰
۴. از بین بردن القائنات شیطان..... ۳۱۳
۲۴. عالم برزخ..... ۳۱۷
- لغت و اعراب..... ۳۱۷
- تفسیر..... ۳۱۸
۱. آرزوی بازگشت به دنیا از سوی کافران..... ۳۱۸
۲. برزخ چیست؟..... ۳۱۹
۳. حیات برزخی از نظر آیات قرآن..... ۳۲۲
۴. شبهه ضرار بن عمرو..... ۳۲۵
۵. حیات برزخی از دیدگاه روایات..... ۳۲۶
- الف) سخن گفتن با مردگان..... ۳۲۷
- ب) فشار قبر..... ۳۲۸
- ج) سؤال نکیر و منکر..... ۳۲۹
- د) متنعم و یا معذب شدن در عالم برزخ..... ۳۳۰
- ه) ارتباط یک‌طرفه مردگان با خانواده خود..... ۳۳۰
- و) آزادی ارواح برخی از مردگان..... ۳۳۱

۳۳۲	۶. چگونگی حیات برزخی.....
۳۳۳	۷. آیا همه انسان‌ها حیات برزخی خواهند داشت؟.....
۳۳۴	۸. تکامل برزخی.....
۳۳۵	۲۵. نور آسمان‌ها و زمین.....
۳۳۵	لغت و اعراب.....
۳۳۶	تفسیر.....
۳۳۶	۱. نور مطلق و نور مضاف.....
۳۳۸	۲. تمثیلی برای نور مضاف الهی.....
۳۴۱	۲۶. مسئله رجعت.....
۳۴۱	لغت و اعراب.....
۳۴۲	تفسیر.....
۳۴۲	۱. محشور شدن گروهی ویژه از هر امت.....
۳۴۶	۲. رجعت چیست؟.....
۳۴۷	۳. رجعت در آیات و روایات.....
۳۴۷	الف) نمونه‌هایی از آیات نوع اول.....
۳۴۸	ب) نمونه‌هایی از آیات نوع دوم.....
۳۵۲	۴. اهل سنت و رجعت.....
۳۵۷	۲۷. ازدواج پیامبر ﷺ با زینب.....
۳۵۸	لغت و اعراب.....
۳۵۸	تفسیر.....
۳۵۸	۱. جریان زید و ازدواج پیامبر ﷺ با زن مطلقه او زینب.....
۳۶۱	۲. آنچه پیامبر در دل خود پنهان می‌کرد چه بود؟.....
۳۶۳	۳. تهمت‌های دشمنان اسلام بر پیامبر ﷺ.....
۳۶۸	۴. ترس مجاز و غیر مجاز در پیامبران.....
۳۷۱	۲۸. ویژگی‌های فرشتگان.....
۳۷۱	لغت و اعراب.....
۳۷۲	تفسیر.....
۳۷۲	۱. دو صفت «فاطر» و «جاعل».....

۲. حقیقت فرشتگان ۳۷۴
۳. ویژگی‌ها و مراتب فرشتگان ۳۷۵
۴. کارهای ویژه فرشتگان ۳۷۹
- الف) ابلاغ وحی ۳۸۰
- ب) تدبیر امور ۳۸۱
- ج) شفاعت، دعا و نفرین ۳۸۲
- د) امداد رسانی به مؤمنان ۳۸۳
- ه) محافظت از انسان‌ها و نوشتن اعمال آنها ۳۸۳
- و) تمثیل بر افرادی ویژه ۳۸۵
۲۹. سرهای شیاطین ۳۸۷
- لغت و اعراب ۳۸۷
- تفسیر ۳۸۸
۱. درختی که در جهنم می‌روید ۳۸۸
۲. منظور از «رئوس الشیاطین» چیست؟ ۳۹۲
۳۰. یونس علیه السلام در شکم ماهی ۳۹۹
- لغت و اعراب ۳۹۹
- تفسیر ۴۰۰
۱. بخشی از داستان یونس علیه السلام ۴۰۰
۲. توجیه علمی زنده ماندن یونس در شکم ماهی ۴۰۳
۳. نقش تسبیح‌گویی در نجات از گرفتاری‌ها ۴۰۵
۴. درنگ احتمالی یونس در شکم ماهی تا روز قیامت ۴۰۶
۵. سرگذشت یونس پس از بیرون آمدن از شکم ماهی ۴۰۷
۳۱. حقیقت وحی ۴۱۱
- لغت و اعراب ۴۱۱
- تفسیر ۴۱۲
۱. ارتباط خدا با انسان ۴۱۲
۲. اقسام وحی ۴۱۴
۳. چستی وحی ۴۱۹
- الف) نظریه نبوغ فکری ۴۲۰

۴۲۱	ب) نظریه تجربه دینی
۴۲۳	۴. الهی بودن وحی
۴۲۷	۳۲. بررسی آیاتی که به ظاهر با عصمت انبیا مغایرند
۴۲۷	لغت و اعراب
۴۲۸	تفسیر
۴۲۸	۱. مصونیت پیامبران از گناه
۴۳۰	۲. دیدگاه‌ها در بیان معنای این آیات
۴۳۴	۳. گناه پیشین و پسین پیامبر اسلام ﷺ چه بود؟
۴۳۹	۳۳. شق القمر
۴۳۹	لغت و اعراب
۴۴۰	تفسیر
۴۴۰	۱. تقارن شکافتن ماه و نزدیک شدن قیامت
۴۴۱	۲. معجزه شق القمر
۴۴۴	۳. توجیه‌های علمی
۴۴۶	۴. پاسخ اشکالات
۴۵۱	۳۴. چشم زخم
۴۵۱	لغت و اعراب
۴۵۲	تفسیر
۴۵۲	۱. کافران و آسیب رسانیدن به پیامبر
۴۵۳	۲. چشم زخم چیست؟
۴۵۶	۳. چشم زخم از منظر قرآن کریم
۴۵۹	۳۵. رؤیت خدا
۴۵۹	لغت و اعراب
۴۶۰	تفسیر
۴۶۰	۱. چهره‌های شاداب و چهره‌های غمگین
۴۶۰	۲. نفی یا اثبات رؤیت خدا از دیدگاه فرق اسلامی
۴۶۳	۳. بررسی مسئله در آیات قرآنی
۴۶۶	۴. دلایل معتقدان به امکان رؤیت خدا و نقد آن

۴۷۰	۵. دلایل عقلی مسئله
۴۷۰	الف) دلایل عقلی مخالفان
۴۷۱	ب) دلایل عقلی موافقان
۴۷۳	فهرست منابع

پیشگفتار

در عصر نزول قرآن کریم، مخاطبان آن چندان مشکلی در فهم آیات نداشتند؛ از این رو، روایات اندکی داریم که صحابه درباره آیه‌ای از پیامبر پرسیده باشند. آن روایات اندک هم بیشتر پرسش از مصداق یک عبارت با یک کلمه بود، مانند پرسش از مصداق «القربی» در آیه: ﴿...إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى...﴾ (شوری، آیه ۲۳) «قوم» در آیه: ﴿...يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ...﴾، (محمد، آیه ۳۸) «طوبی» در آیه: ﴿...طُوبَى لَهُمْ...﴾، (رعد، آیه ۲۹) «بیوت» در آیه: ﴿فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ...﴾. (نور، آیه ۳۶) پرسش از مفهوم یک آیه و یا یک حقیقت قرآنی بسیار اندک بوده یا به دست ما نرسیده است و تنها چند مورد را می‌توان یافت از جمله:

پرسش از مفهوم «شرح صدر» در آیه: ﴿فَمَنْ يَرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ...﴾ (انعام، آیه ۱۲۵) که حضرت فرمود: «نور يقذف الله في قلب المؤمن فيشرح صدره»^۱ یا پرسش درباره آیه: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ...﴾ (انعام، آیه ۸۲) که فرمود: «منظور از ظلم در اینجا شرک است و این آیه را خواند: ﴿...إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ

۱. ابوعلی فضل بن حسن طوسی، مجمع البیان، ج ۴، ص ۵۶۱.

لَظَلَمَ عَظِيمٌ»^۱. یا پرسش عمر از مفهوم کلاله^۲ در آیه: «...قُلِ اللَّهُ يَفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ...» (نساء، آیه ۱۷۶) و چند مورد دیگر.

اگر فهم آیات برای صحابه چندان مشکل نبود، در قرون بعدی، فهم برخی از تعبیرات قرآنی برای گروهی مشکل بود و با شبهه افکنی‌های مخالفان اسلام، روز به روز بر دایره آن افزوده می‌شد. از این رو، می‌بینیم دانشمندان اسلامی علاوه بر تألیف کتاب‌های تفسیری، برای حل این مشکلات به نگارش کتاب‌های مستقلی اقدام کردند و در آنها کنایه‌ها، استعاره‌ها و معانی مجازی قرآن را توضیح دادند. این کتاب‌ها با عنوان‌های معانی القرآن، مجازات القرآن، غریب القرآن، مشکل القرآن، متشابه القرآن و مانند آنها نگاشته شد که از آن جمله می‌توان از تلخیص البیان فی مجازات القرآن از سید رضی و تأویل مشکل القرآن از ابن قتیبه نام برد.

امروز برای ما هم درک مفهوم برخی از آیات که حجم قابل ملاحظه‌ای دارند، مشکل می‌نماید و برای فهم درست آنها به تحقیق و بررسی و تدبر احتیاج داریم. پیدایش این حالت، عوامل گوناگونی دارد که می‌توان از موارد ذیل یاد کرد:

۱. دوری از عصر نزول قرآن؛ بدون شک دوری از عصر صدور یک متن و شرایط زمانی و مکانی صدور آن، دشواری‌هایی را برای نسل‌های بعدی در جهت فهم درست آن به وجود می‌آورد. البته قرآن کریم از این قاعده مستثنا است؛ زیرا هرچند که فاصله زمانی طولانی به مدت بیش از چهارده قرن میان ما و آن عصر وجود دارد، ولی چون قرآن همواره و در طول نسل‌ها و قرن‌ها مورد توجه دقیق بوده و در جامعه حضوری مستمر داشته است، آن را در این جهت متمایز می‌سازد. با این وجود، این موضوع را نباید از نظر دور داشت.

۱. مجمع البیان، ج ۴، ص ۱۰۰.

۲. مسلم بن حجاج نیشابوری، صحیح مسلم، ج ۲، ص ۸۱.

۲. بالا رفتن سطح اندیشه‌ها: امروزه علم پیشرفت کرده و سطح فکر مردم نیز رشد یافته است. آنان می‌خواهند همه چیز را با دلیل بدانند و در هر مورد پرسش‌هایی را مطرح کنند که در گذشته به‌خصوص در زمان نزول قرآن چنین فضایی نبود.

۳. تغییر ارزش‌ها: در سابق و در عصر نزول قرآن موضوعاتی بود که مردم آن را نه تنها بد نمی‌دانستند بلکه به آن افتخار می‌کردند؛ ولی امروزه همان موضوعات مورد قبول جامعه به‌خصوص غربی‌ها نیست؛ مثلاً در آن عصر، فرهنگ جامعه درباره زن‌ها به گونه‌ای بود که آیه قرآنی ﴿...وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ...﴾ برای آنها هیچ مشکلی نداشت و مسئله‌ای نبود، ولی اکنون با تغییر ارزش‌ها و پیدایش دیدگاهی که درباره زن‌ها به‌خصوص در غرب و به‌ویژه میان طرفداران فمینیسم و نیز در میان روشنفکران جوامع اسلامی به وجود آمده، جمله «واضربوهن» سؤال برانگیز شده است تا جایی که بعضی از علمای معاصر توجیهاتی برای آن گفته‌اند که به یقین منظور قرآن چنین نیست؛ مانند این که «واضربوهن» به معنای مسافرت بردن آنهاست و از باب (الضرب فی الارض) می‌باشد و یا آیه با احادیثی که درباره احترام و کرامت زن وارد شده، نسخ شده است!

بنابراین، ما اکنون در فهم درست معنای برخی از آیات، نیاز به تحقیق، بررسی و تدبر بیشتری داریم.

منظور از آیات مشکل چیست؟

برای آیات مشکل نمی‌توان تعریف خاصی را ارایه کرد. ممکن است آیه‌ای برای کسی مشکل به نظر آید ولی همان آیه برای دیگری چنین نباشد، همان‌گونه

که به نظر ما آیات متشابه هم این حالت را دارد و نسبی است. البته آیات مشکل الزاما همان آیات متشابه نیست و ممکن است آیه‌ای از محکّمات باشد ولی پرسش‌هایی درباره آن مطرح شود که نیاز به بحث و بررسی داشته باشد.

با این حال ما در گزینش آیاتی به عنوان آیات مشکل، معیارهای ویژه‌ای مد نظر داشتیم که عبارتند از:

۱. آیاتی که دستیابی به مفهوم متعالی آنها احتیاج به اندیشیدن دارد و راجع به آنها نظریه‌های گوناگونی ابراز شده است و در حوزه بحث‌های علوم قرآنی، کلامی، تاریخی و مانند آنهاست؛ همچون آیات مربوط به لوح محفوظ، عالم ذر، آیات متشابه، رؤیت خدا، عصمت پیامبران، حقیقت وحی و رجعت.

۲. آیاتی که با برخی از آیات دیگر و یا با بعضی از مسایل قطعی و پذیرفته شده، به ظاهر متعارض می‌نماید؛ مانند آیات مربوط به آفرینش آسمان‌ها و زمین در شش روز یا هشت روز و آیات مربوط به آزر بت‌پرست که پدر ابراهیم معرفی شده است.

۳. آیاتی که امروزه غربیان و جامعه‌های روشنفکری از آنها برداشت‌هایی مغایر با ضرورت‌های اسلامی دارند و یا درباره آنها شبهاتی را مطرح می‌کنند؛ مانند آیه: ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ...﴾ (بقره، آیه ۶۲) که آن را بر پلورالیسم و کثرت‌گرایی دینی حمل می‌کنند، آیات مربوط به حقوق زنان، آیات مربوط به ازدواج پیامبر ﷺ با زینب (احزاب، آیه ۳۷) که از این شمارند.

۴. آیاتی که در آنها برخی از معجزه‌های خاص بیان شده و دیدگاه‌های گوناگونی در توجیه آنها وجود دارد؛ مانند سخن گفتن حضرت عیسی در گهواره، ماندن حضرت یونس در شکم ماهی و شق القمر.

از این‌رو گزینش آیات براساس چنین معیارهایی بوده است و بنای ما بر آن نبوده که همه آیاتی که این معیارها را دارند در این کتاب گرد آوریم، بلکه

نمونه‌هایی از آنها را که به نظر نیازمند بحث بیشتری بوده‌اند، مطرح کردیم. در اینجا این پرسش پیش می‌آید که در چندین آیه از قرآن تأکید شده که خداوند فهم قرآن را آسان قرار داده است، مانند: ﴿وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ...﴾ که چهار بار در سوره قمر تکرار شده است^۱ و نیز آیه: ﴿فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾ (دخان، آیه ۵۸)

با توجه به این آیات چگونه می‌توان بعضی از آیات قرآن را مشکل نامید؟ مرحوم علامه طباطبایی درباره این آیات بیانی دارد که خلاصه‌اش چنین است: ممکن است منظور، تنزیل حقایق عالیه و بالاتر از فهم عادی، به مرحله تکلیف عربی باشد که سبب درک آن حقایق پس از تدبیر و تعقل می‌شود؛ چنان‌که در آیه دیگر می‌فرماید: ﴿إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ (زخرف، آیه ۳).^۲ بیان ایشان بیان روشنگری است و منظور از آسان‌سازی قرآن همان ریختن حقایق والا در قالب الفاظ است تا مردم با اندیشیدن آن را به‌راحتی بفهمند و می‌بینیم خود قرآن مردم را به تدبیر و تعقل در آیات قرآنی دعوت کرده و تقسیم آیات به محکّمات و متشابهات (آل عمران، آیه ۶) نیز در همین جهت است.

شیوه‌های فهم آیات قرآن

برای فهم درست آیات قرآن به‌خصوص آیات مشکل، راه‌هایی وجود دارد که بعضی از آنها بدین قرار است:

۱. آیات ۱۷، ۲۲، ۳۲ و ۴۰. این آیه در سوره قمر هر بار پس از ذکر یکی از امت‌های پیشین که پیامبر خود را تکذیب کردند و خدا بر آنان بلا نازل کرد، تکرار شده است که در این جهت قابل تأمل و بررسی است.

۲. سید محمدحسین طباطبایی، المیزان، ج ۱۹، ص ۶۹.

۱. بررسی مفردات آیه و دقت در ساختار صرفی و نحوی آن

در این باره می‌توان با توجه به سیاق آیه و بررسی موارد مشابه در آیات دیگر و نیز مراجعه به کتب لغت و ادبیات، به‌ویژه کتاب‌هایی که در این خصوص نوشته شده، مانند مجازات القرآن و تلخیص البیان از سید رضی، مفردات القرآن از راغب اصفهانی و التحقيق فی الکلمات القرآن از مصطفوی به نتیجه‌های خوبی رسید و باید علاوه بر معانی حقیقی کلمات، به معنای مجازی آنها هم که در قرآن فراوان به کار رفته، توجه کرد.

برخی برای فهم یک واژه قرآنی سفارش می‌کنند که موارد کاربرد آن در شعرهای دوره جاهلیت بررسی شود؛ همچنین بسیاری از مفسران به شعرهای شاعران اسلامی استناد می‌کنند. به نظر ما این دو روش هرچند مفیدند، ولی با اشکالاتی همراهند. درباره اشعار جاهلی می‌گوییم که قرآن کریم برخی از کلمات را در معانی جدیدی به کار برده که در عصر جاهلی در آن معنا به کار نمی‌رفت، مانند صلاة، زکات، جهاد، انفاق و عبادت که در علم اصول به اینها حقیقت شرعیه یا متشرعه گفته می‌شود. با توجه به این مطلب، چه ضمانتی وجود دارد لفظی که در شعر جاهلی در یک معنا به کار می‌رفته در قرآن هم به همان معنا باشد؟

در مورد استناد به شعرهای شاعران اسلامی که فراوان در تفسیرها دیده می‌شود، می‌گوییم: ادبیات عرب پس از نزول قرآن به شدت متأثر از این کتاب الهی است و ادبیات قرآنی تأثیر بسیار زیادی بر شعر و نثر در ادبیات عرب داشته است. بنابراین، شعری که بعد از قرآن و با اثرپذیری زیاد از آن سروده شده چگونه می‌تواند مستند فهم یک واژه قرآنی باشد؟ تنها می‌توان گفت که آن شاعر این واژه را چنین فهمیده است.

البته ما استناد به اشعار جاهلی یا اسلامی را به طور کلی نفی نمی‌کنیم و

می‌توان برای نزدیک نمودن ذهن به‌خصوص برای مبتدیان به آن استناد کرد ولی نمی‌توان آنها را فصل الخطاب دانست.

۲. استفاده از آیات دیگر و تفسیر قرآن به قرآن

بیشتر مفسران از این شیوه فراوان استفاده کرده‌اند؛ اما کسانی هم هستند که این روش را نامطلوب می‌دانند^۱ و آن را نوعی استنباط شخصی از قرآن به شمار می‌آورند که برای توجیه فهم خود از یک آیه به آیه دیگری استناد می‌کنند، در حالی که ممکن است آن آیه اصلاً ناظر بر آیه مورد نظر نباشد و این را نوعی «ضرب القرآن بعضه علی بعض» می‌دانند که در روایت‌های ما بسیار نکوهش شده است.^۲

می‌گوییم: منظور از «ضرب القرآن بعضه علی بعض» تفسیر قرآن به قرآن نیست؛ بلکه با بررسی مجموع روایات این موضوع که هم از طریق اهل بیت (علیهم‌السلام) و هم از طریق اهل سنت نقل شده است، به خوبی روشن می‌شود که این روایات در مقابله با کسانی است که برای آسیب زدن به قرآن، آیاتی را از قرآن کریم مطرح می‌کردند و می‌گفتند: این آیات با هم متناقضند. به چند نمونه از این روایات توجه کنید:

۱. عن رسول الله ﷺ قال: «إِنَّ الْقُرْآنَ لَمْ يَنْزَلْ لِيَكْذَبْ بَعْضُهُ بَعْضًا وَلَكِنْ نَزَلَ لِيُصَدِّقَ بَعْضُهُ بَعْضًا».^۳ و در روایت دیگر فرمود: «إِنَّمَا نَزَلَ كِتَابُ اللَّهِ لِيُصَدِّقَ بَعْضُهُ بَعْضًا فَلَا تُكَذِّبُوا بَعْضَهُ بِبَعْضٍ».^۴

۱. عمده‌ترین مخالفان تفسیر قرآن به قرآن، اخباری‌ها هستند که ظاهر قرآن را حجت نمی‌دانند.

مرحوم شیخ انصاری در این باره بحث مفصلی در فرائد الاصول در باب حجیت ظن دارد.

۲. عن ابی عبد الله (علیه‌السلام) قال قال لی ابی: «ما ضرب رجل القرآن بعضه ببعض الا کفر» (معانی الاخبار، ص ۱۹۰) شیخ صدوق پس از نقل این حدیث می‌گوید: از محمد بن حسن (استاد شیخ صدوق) معنای این حدیث را پرسیدم، گفت: «هو ان یجیب الرجل فی تفسیر آیه بتفسیر آیه اخری».

۳. جلال الدین عبدالرحمان سیوطی، الدر المنثور، ج ۲، ص ۶.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۳۰، ص ۳۰.

۲. امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: «إِنَّ الْكِتَابَ يُصَدِّقُ بَعْضُهُ بَعْضًا وَ إِنَّهُ لَا اخْتِلَافَ فِيهِ. فَقَالَ سُبْحَانَهُ: ﴿...وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا﴾» (نساء، آیه ۸۲).^۱
۳. باز امیر مؤمنان علیه السلام در پاسخ ابن الکواء که مدعی وجود تناقض در کتاب خدا شده بود، فرمود: «يَا بْنَ الْكُوءِ كُتَابُ اللَّهِ يُصَدِّقُ بَعْضُهُ بَعْضًا وَلَا يُنْقِضُ بَعْضُهُ بَعْضًا».^۲
- مشاهده می شود که این روایات به طور دقیق ناظر بر کار زشت گروهی است که هدفشان پیدا کردن آیات به ظاهر ضد و ردّ و تکذیب قرآن بود، مسلم است که این کار به تفسیر قرآن به قرآن ارتباطی ندارد.
- از این گذشته ما در روایات گوناگونی می بینیم که خود پیامبر صلی الله علیه و آله و معصومان علیهم السلام در تفسیر برخی از آیات، این روش را به کار برده اند، مانند:
 ۱. به طوری که پیش از این هم نقل کردیم، پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در تفسیر کلمه «ظلم» با استناد به آیه دیگر توضیح داد که منظور از ظلم شرک است.^۳
 ۲. امام علی علیه السلام در تفسیر آیه: ﴿...وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا...﴾ (احقاف، آیه ۱۵) با استناد به آیه ﴿...وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ...﴾ (لقمان، آیه ۱۴) چنین نتیجه گرفت که کمترین زمان حمل شش ماه است.^۴
 ۳. امام باقر علیه السلام در تفسیر آیه ﴿...فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ...﴾ (نساء، آیه ۱۰۱) با استناد به آیه ﴿...فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا...﴾ (بقره، آیه ۱۵۸) که مربوط به وجوب سعی میان صفا و مروه است، بر وجوب قصر خواندن نماز برای مسافر تاکید کرد.^۵

۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۸.

۲. احمد بن علی طبرسی، الاحتجاج، ج ۱، ص ۳۸۶.

۳. مجمع البیان، ج ۴، ص ۱۰۰.

۴. محمد بن جریر طبری، جامع البیان، ج ۲۵، ص ۱۳۱.

۵. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۵۳۸.

البته مسلم است که تفسیر قرآن به قرآن برای خود مبانی خاصی دارد که از جمله آنها واضح بودن رابطه آیه مقصد با آیه مبدأ است.

۳. استفاده از روایات تفسیری

بدون شک روایات تفسیری ابزار مهمی برای فهم قرآن است. اگر روایات صحیحی از ائمه معصومین علیهم السلام داشته باشیم که دارای مفهوم روشن و شفافی باشند، با اطمینان و آرامش آن را مستند فهم خود قرار می‌دهیم. همچنین روایاتی که از صحابه و تابعان درباره تفسیر یک آیه نقل شده و آنها نظر خود را بیان کرده‌اند، می‌تواند مؤید خوبی برای ترجیح آن معنا باشد؛ زیرا آنها به زمان نزول نزدیک بودند.

متأسفانه بسیاری از روایات تفسیری که از پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام نقل شده، از نظر سند چندان قوتی ندارند و گاهی راویانی که آنها را نقل کرده‌اند موثق نبوده‌اند و آثار جعل در آنها مشهود است و حتی برخی از روایات تفسیری از افراد غالی و کذاب نقل شده است؛ به‌طور مثال در طریق بعضی از روایات تفسیری ما کسانی وجود دارند مانند احمد بن محمد سیاری که در کتاب‌های رجالی او را ضعیف الحدیث، فاسد المذهب، غالی و منحرف^۱ شمرده‌اند و یا جعفر بن محمد الفزازی که به گفته ابن غضائری تمام عیوب ضعفا در او جمع است.^۲

جای تأسف است که روایات تفسیری ما تنقیح نشده است، همتی می‌خواهد که این روایات هم مانند روایات فقهی چنین شود و درستی و نادرستی آنها، با بررسی وضعیت راویان آنها روشن شود و صحیح و ضعیف از هم متمایز گردد.

۱. ابوالقاسم خویی، معجم رجال الحدیث، ج ۳، ص ۷۱ و ۷۲.

۲. احمد بن حسین غضائری، رجال ابن غضائری، ص ۴۷. نجاشی هم او را فاسد المذهب خوانده و متهم به وضع حدیث کرده است. رجال النجاشی، ص ۱۲۲.

روایات تفسیری اهل سنت هم وضعیتی به مراتب اسفبارتر دارد؛ چون علاوه بر نقل از راویان ضعیف و مجهول، بسیاری از روایات اسرائیلی هم در آنها نقل شده، روایاتی که افرادی مانند کعب الاحبار آنها را وارد فرهنگ اسلامی کرده‌اند.

۴. تدبّر

یکی دیگر از ابزار فهم آیات قرآنی، تدبّر است و آن اندیشیدن درباره مفهوم آیه و توجه به مفاهیمی است که احیاناً در پشت الفاظ قرار دارند. راهیابی به آن معانی و حضور در خلوت قرآن با تدبّر درست امکان‌پذیر است. قرآن خود در مواردی بر تدبّر در آیات خود تأکید دارد: ﴿كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾ (ص، آیه ۲۹) ﴿أَفَلَا يَتَدَّبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا﴾ (محمد، آیه ۲۴)

البته تدبّر شرایطی دارد که مهم‌ترین آنها سرسپردگی به قرآن و دوری از هرگونه تفسیر به رأی است. شناخت مرز میان تدبّر و تفسیر به رأی، شرط اول استفاده از تدبّر است.

تدبّر باید براساس آشنایی با فرهنگ و زبان قرآن، توجه به دلالت سیاق، شناخت کنایه‌ها، استعاره‌ها و مجازها و موضوعاتی از این قبیل صورت گیرد و در عین حال هیچ‌گاه نباید به یافته‌های خود حتمیت بدهیم و همواره باید با احتیاط گام برداریم.

روش ما

در پایان پیشگفتار، توجه خوانندگان محترم را به این مطلب جلب می‌کنیم که روش ما در نگارش این کتاب بدین‌گونه بوده است:

۱. در ترجمه آیات از ترجمه آقایان فولادوند و مجتبوی استفاده شده؛ هر چند گاهی با تغییرات اندکی همراه بوده است.

۲. در بخش لغت و اعراب، منبع اصلی ما، مجمع البیان، مفردات راغب، التحقيق فی کلمات القرآن، الدر المصون و الجدول فی اعراب القرآن^۱ بوده است و در مواردی با توجه به مبانی صرفی، نحوی و بلاغی، خود به اظهار نظر پرداخته‌ایم. در این بخش تنها مواردی مطرح شده که نیاز به بیان داشت و از تفصیل بیشتر خودداری شده است.

۳. در بخش تفسیر، افزون بر استفاده از انواع تفسیرهای قدیم و جدید از شیعه و اهل سنت، به کتاب‌های گوناگونی در زمینه‌های حدیثی، فقهی، کلامی، فلسفی، اخلاقی، تاریخی و اجتماعی مراجعه شده که نام و دیگر مشخصات آنها در پایان کتاب آمده است. سپس مؤلف با بررسی دیدگاه‌های گوناگون، همراه با تدبر در آیات مطرح شده، تفسیر آیات را پی گرفته و تنها به نقل وجوه و اقوال نپرداخته بلکه درباره آنها نظر داده و از مطرح کردن نظریه‌های ضعیف پرهیز کرده است. همچنین گاهی جهت بسترسازی برای فهم آیات به بحث‌های جانبی پرداخته شده است؛ از این رو می‌توان گفت که این تفسیر از نوع تفسیر اجتهادی است.

۱. مشخصات این کتاب‌ها را در بخش منابع ببینید.

